

MATIJA DRONJIĆ

**PRIOLOG ISTRAŽIVANJU PREDAJA O STAROM NARODU
NA PODRUČJU LIKE I PODGORJA**

Matija Dronjić
Etnografski muzej
Trg Mažuranića 14
HR 10000 Zagreb
mdronjic@gmail.com

UDK: 398.2(497.5 Lika)
398.2(497.5 Podgorje)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2012-12-03

Na temelju podataka iz dostupne literature, arhivske građe te vlastitih terenskih istraživanja, autor donosi komparativnu analizu motivskog kompleksa predaja o tzv. "starom stanovništvu" na području Like i Podgorja. Problematizira skup usmenoknjiževnih tekstova koji većinom imaju odgovarajuće analogije na čitavom prostoru dinarskog kulturnog areala, a opisuju stanoviti narod koji je, prema pučkoj predodžbi, nekada davno živio u istraživanim krajevima, njihovo legendarno bogatstvo i graditeljsko umijeće, njihove nadnaravne osobine te okolnosti njihova nagloga odlaska.

Gljučne riječi: Lika, Podgorje, usmena književnost, predaje, motiv starog stanovništva, motiv zakopana blaga, motiv snijega usred ljeta, *Nemri*

Uvod

Tragovi nekadašnjih naselja, napuštene ruševine i stara groblja oduvijek su pobuđivali znatiželju u ljudima. U nedostatku pisane povijesti, tj. empirijskih saznanja o tvorcima ovih zdanja, običan ih je puk pripisivao pripadnicima nekog *starog naroda*, ljudima koji su boravili na istome mjestu kao i oni sami, ali u nekom neodređenom, davnom vremenu. Brojne tradicijske predodžbe, od onih mitoloških o fantastičnim bićima, pa preko usmene pučke kronike, odnosno sjećanja o nekim povijesnim događajima koja su prenošenjem s koljena na koljeno postupno fragmentirana i u konačnici lišena povijesnosti, ali i

religijske predodžbe kršćanke provenijencije, međusobno su se protkale i na taj način formirale sliku o *starom svijetu*.

Staro je stanovništvo živjelo u mitskom vremenu o kojem svjedoče razni tragovi njihova života. Pripadnici *starog naroda* bili su divovskoga rasta, krasila ih je nadčovječna snaga i izuzetna dugovječnost, ali su preko noći bili primorani napustiti svoje domove i zakopati sve vrijednosti koje sa sobom nisu mogli ponijeti. Da ih bilo tko ne bi mogao pronaći i odnijeti, zaštili su ih čarolijama i zadužili fantastična bića da ih čuvaju. U starim pismima i knjigama ostavili su upute za uspješno savladavanje prepreka s pomoću kojih su se njihovi predci vraćali, pronalazili i odnosili blago. Konačno, kako dolikuje jednom čudesnom narodu, na njegovu čelu bio je vladar, također fantastičnih karakteristika. Ovisno od kraja nazivali su ih *Grcima, Latinima, Kaurima, Mađarima, Ugrima, Žudijama, Džidovima, Židovima, Nemrima, Matuzolima* itd.

Ovakva pričanja susreću se na širokom prostoru dinarskog kulturnog areala i predstavljaju specifičnost u usmenoknjiževnom izričaju tamošnjeg stanovništva. Gotovo bez iznimke, javljaju se samo u jednom žanru usmenoknjiževne proze – predajama – specifičnom obliku pripovjedačkih tradicija koji počiva na vjerovanju u istinitost kazivanog sadržaja. Na taj se način distanciraju od žanrova poput bajke, koja se *a priori* prihvaća kao izmišljena,¹ jer je njihova osnovna funkcija supstitucija pisane kronike, odnosno prenošenje znanja o davnim vremenima u koje se unutar okvira pripovjedač – publika ne smije sumnjati. Zahvaljujući tomu, predaje o *starom narodu* zadržale su se u živom sjećanju stanovnika dinarskih krajeva sve do današnjih dana.

Ovaj se rad ograničava na dva geografska pojma: Liku (s pripadajućom Krbavom) i Podgorje. Razdvojeni velebitskim masivom, naoko se čine kao dva odvojena svijeta. Međutim, zahvaljujući tradicijskoj ekonomici podgorskog stanovništva te trgovačkim vezama između Like i gradova u primorskom podnožju planine, Velebit više spaja nego razdvaja ova dva područja. Istraživanjem je obuhvaćen prostor ograničen Velebitskim kanalom sa zapada, a s istoka Plješevicom, tj. današnjom državnom granicom između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Sjevernu granicu čini imaginarna linija povučena pravcem Plitvice – Velika Kapela – Krmpote, a južnu zatvara rijeka Zrmanja.

Objavljena literatura na ovu temu uglavnom se svodi na građu proizašlu iz etnografskih istraživanja Like i Podgorja objavljenu u rasponu od kraja 19. stoljeća pa sve do današnjih dana. Ni u jednom od spomenutih istraživanja predaje o starom stanovništvu nisu bile u fokusu, već se najčešće pojavljuju u kontekstu *narodnih* pričanja o raznim ruševinama. S obzirom na to da je dio

¹ U pojedinim se primjerima javljaju elementi bajke, ali samo kao nadogradnja osnovnog motiva te se ovakvi tekstovi i dalje žanrovski mogu odrediti kao predaje.

referentne građe s područja Like nastao na temelju Radićeve *Osnove* te je objavljen u starijim publikacijama (poput *Zbornika za narodni život i običaje*), potrebno je konstatirati da se u većini slučajeva radi o vrlo detaljnim podatcima, precizno smještenima u prostor i vremenski kontekst. Dio korištene literature nije etnografskog karaktera, već se bazira na radovima s područja arheologije, povijesti i historiografije te književnosti.²

Arhivska građa je znatno iscrpnija po količini podataka. Prvenstveno rukopisi koje su prikupili suradnici Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu, odnosno današnjeg Instituta za etnologiju i folkloristiku,³ a korištena je i građa pohranjena u Arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.⁴

Vlastita terenska istraživanja na području Like i Podgorja poduzeo sam u sklopu projekata *Identitet i etnogeneza primorskih Bunjevaca* te *Identitet i etnokulturno oblikovanje Bunjevaca*, voditeljice dr. sc. Milane Černelić. U nekoliko navrata istraživani su niz lokaliteta na morskoj padini sjevernog i srednjeg Velebita (od 2007. do 2012. godine), a u proljeće 2010. godine terensko prikupljanje građe izvedeno je u na području današnje općine Lovinac. Dio građe prikupljen istraživanjem na području Podgorja i Like objavljen je u dva navrata u *Senjskom zborniku*,⁵ a ostatak je pohranjen u arhivu projekata. Prikupljanje građe na spomenutom području izvedeno je tehnikom slobodnog intervjua posebnom upitnicom baziranom na Palavestrinom tipološkom indeksu⁶ s namjerom da obuhvati što više raznovrsnijih kazivanja u originalnom izričaju.

Motivski kompleksi predaja o starom stanovništvu na području Like i Podgorja

Ime starog naroda

U ličkim i podgorskim predajama staro se stanovništvo najčešće označava terminom *Grči*, što je ujedno i najrasprostranjeniji naziv na širokom prostoru dinarskog kulturnog areala te u rubnim područjima preklapanja pojedinih kulturnih elementa dvaju areala.⁷

² A. HORVAT, 1951; K. PATSCH, 1900; D. HIRC, 1996a; 1996b; J. W. F. VALVASOR, 1877-79.

³ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1954; 1955; 1956; 1957; M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955; 1957; I. JADRAS, 1955; I. IVANČAN, 1955; 1958; D. TOMLJENOVIĆ, 1956; S. STEPANOV, 1958; N. KRAÜSEL, 1955.

⁴ G. DIVJAK MIĆANOV, 1984; D. NOŽINIĆ, 1987; 1988.

⁵ M. DRONJIĆ, 2008; 2009; M. DRONJIĆ – R. ŠIMUNOVIĆ, 2010.

⁶ V. PALAVESTRA, 1966, 54-56.

⁷ Rasprostriranje termina *Grk, grčki* na dinarskom prostoru detaljno je prikazano u V. PALAVESTRA, 1996.

Fenomen nazivanja starog stanovništva etnonimom ne toliko udaljenog naroda, koji je tijekom povijesti bio prisutan na ovim prostorima, bio je temom znanstvenih rasprava od samih početaka bilježenja i publiciranja ovakvih predaja. Jovan Erdeljanović povezuje ga s konfesionalnom pripadnošću, ali ga ne izjednačava, dok će to kasnije učiniti Milenko S. Filipović.⁸ Sredinom pedesetih godina 20. stoljeća, Filipovićev suvremenik Milisav Lutovac bilježi kako u Ibarskom Kolašinu muslimani stara groblja nazivaju *grčkima*, iako znaju da su srpska, pa zaključuje kako to čine da izbjegnju spominjanje onoga komu pripadaju. S druge strane, naglašava kako srpsko stanovništvo naziva gotovo sva srednjovjekovna groblja *grčkima* ili *latinskima*. Nešto kasnije Mirko Barjaktarović proširuje Lutovčeva opažanja vlastitim istraživanjima u Gornjem Polimlju, gdje bilježi kako muslimani srpska groblja nazivaju *grčkim*, baš kao i katolička *latinskim*, a iste će godine Lutovac u studiji *Rožaje i Štavnica* konstatirati kako *grčka groblja* predstavljaju ostatke srpskog srednjovjekovnog stanovništva.⁹

Palavestra, očigledno nezadovoljan ovakvim pojednostavljenim tumačenjima, u svojoj studiji iz 1966. godine precizno razrađuje problematiku termina *Grci*. Za razliku od svojih prethodnika i suvremenika, pokušava široko sagledati problem te ispituje mogućnost povezanosti *Grka* iz predaja s etničkim Grcima, tj. antičkim Helenima koji su kolonizirali jadranske otoke i dio obale. Njegova konstatacija jest da je takva veza vrlo nevjerovatna, prvenstveno radi hijatusa kojeg predstavljaju stoljeća rimske vlasti u Iliriku, ali ne odbacuje mogućnost veze stoljetne bizantske vlasti na istočnom Jadranu s *Grcima* iz predaja, koju su u prvoj polovici 20. stoljeća osporavali autori poput Filipovića i Nike Županića.¹⁰ Međutim, u svom kapitalnom djelu *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine* iz 2004. godine ipak negira tu mogućnost.¹¹

Najzastupljenija teza u svih autora koji su se bavili ovim problemom, da naziv *Grci* proizlazi iz konfesionalne sfere, u Palavestre je opširno razrađena. Argumentirano dokazuje na primjerima iz južne Dalmacije i Hercegovine povezanost pravoslavlja i Istočne, odnosno *grčke* crkve u srednjem vijeku iz čega proizlazi termin, ali samo na području istočnih dijelova dinarskog područja. Rasprostranjenost naziva *Grk*, *grčki* u rubnim krajevima na zapadu ovog prostora, u Lici, Istri te Beloj Krajini dovodi u vezu s pravoslavnim, izrazito stočarskim stanovništvom koje je nekoliko stoljeća bježeći pred Turcima migriralo zapadnije. I doista, u povijesnim dokumentima moguće je

⁸ J. ERDELJANOVIĆ, 1978, 704; V. PALAVESTRA, 1966, 9.

⁹ V. PALAVESTRA, 1966, 10.

¹⁰ V. PALAVESTRA, 1966, 10.

¹¹ V. PALAVESTRA, 2004, 136.

iščitati kako se na zapadnim granicama turskog prodiranja pravoslavna crkva naziva *grčkom*, a njezina pastva *Grcima*.¹²

U *Historijskim usmenim predanjima iz Bosne i Hercegovine* Palavestra rezimira vlastite zaključke iz 1966. godine navodeći: ..."*da je znatan broj naziva za staro stanovništvo na proučavanom području preuzet iz konfesionalne sfere*", te da predanja o *Grcima* "*pod tim imenom podrazumijevaju srpsko i hrvatsko srednjovjekovno stanovništvo, većim dijelom stočarsko stanovništvo dinarskih krajeva*", odnosno na pretežno pravoslavno stanovništvo *grčkog, istočnog obreda*.¹³

Važno je napomenuti kako je dio tih naseljenih stočara – dinarskih Vlaha – zasigurno bio katoličke vjeroispovijesti. Iako pozivajući se na povijesne dokumente Palavestra uspješno rješava probleme nazivlja na područjima gdje je do današnjih dana naseljeno pravoslavno ili grkokatoličko stanovništvo, ostaje pitanje što je s krajevima gdje stanovništvo pravoslavne ili grkokatoličke vjeroispovijesti nikada nije bilo prisutno, poput Kornata ili Zlarina.¹⁴

Činjenica je da su predaje o starom stanovništvu na hrvatskom prostoru opća kulturna pojava te da je termin *Grk, grčki* u funkciji imena starog stanovništva podjednako zastupljen kod katoličkog, pravoslavnog, grkokatoličkog i muslimanskog stanovništva dinarskih krajeva. S obzirom na veliku prostornu rasprostranjenost ove pojave, vrlo je izgledno kako je naziv zajedno s dijelom motiva nastao istočnije, negdje u središtu dinarskog područja, a na zapad je došao pomicanjem stanovništva zbog ekspanzije turskog imperija. U prilog ovoj pretpostavci ide teza Pavla Anđelića o genezi termina *Grk, grčki*, prema kojoj je administracija na čelu s Turcima dugo vremena neislamizirano stanovništvo nazivala *Grcima*, pa je taj naziv kroz nekoliko generacija prihvatilo domaće islamizirano stanovništvo te je njime počelo označavati i vlastite pretke. Konačno, nakon nekog vremena naziv je prihvaćen od ostatka kršćanskih podanika.¹⁵

Na ovaj je način moguće objasniti zbog čega se predaje o starom stanovništvu javljaju na različitim područjima koje je naselilo stanovništvo različitih konfesija, bez da se nosioci ove tradicije konfesionalno etiketiraju, što je bilo pravilo u ranijim raspravama. Ipak, ukoliko se Anđelićev model želi primijeniti na istraživanom području, potrebno je naglasiti da je priča oko prihvaćanja termina *Grk, grčki* puno kompleksnija nego se čini na prvi pogled.

¹² V. PALAVESTRA, 1966, 16-22, 53.

¹³ V. PALAVESTRA, 2004, 136.

¹⁴ P. SKOK, 1950, 157; LJ. MARKS, 1980, 251-255.

¹⁵ V. PALAVESTRA, 2004, 136.

U periodu turske okupacije, u Lici dolazi do uspostave nove vlasti te islamizacije manjeg dijela stanovništva koje nije napustilo područje, a Turci naseljavaju depopularizirane prostore vlaškim življem, odnosno stanovništvom dinarskih planinskih predjela kojima je primarna privredna grana bila stočarstvo. Ukoliko se primjeni Anđelićev model, moguće je pretpostaviti da prvi "kolonisti", dolaze s već oblikovanom predajom o *Grcima* kao starom stanovništvu s prostora koji su ranije naseljavali te je kodiraju u novi krajolik. Prema Anđelićevim riječima, *tijekom vremena* neislamizirano stanovništvo, u ovom slučaju pretežno Vlasi, prihvaća naziv *Grci*. Iako je mehanizam akulturacije vlašskog stanovništva apsolutno primjenjiv, ostaje problem vremena koje je potrebno da se on provede. S obzirom na to da je turska okupacija Like trajala skoro dva stoljeća, nije nemoguće pretpostaviti kako je bilo dovoljno vremena da termin *Grci* bude prihvaćen od neislamiziranog stanovništva, tj. da se samostalno razvije baš kao i u istočnijim krajevima.

Nakon oslobođenja Like krajem 17. stoljeća, ponovno dolazi do fluktuacije u broju stanovništva, a povijesni izvori govore kako su nakon odlaska Turaka iz Like i Krbave oba područja bila nenaseljena, dok se na području Gacke koncentrirao velik broj vlaških izbjeglica, koji su otkazali poslušnost turskom imperiju. Međutim, demografska se slika ubrzo izmijenila jer se naseljavaju vlaški kolonisti s brinjskog i otočaćkog područja, iz Knina, Zemunika, Ogulina i gornjeg Pounja, ali i katolici iz zadarskog zaobalja te Podgorja.¹⁶

Pretpostavlja se kako se termin *Grk, grčki* zadržao u dijelu stanovništva koje je prebjeglo u Gacku, a kolonisti su ga sa sobom prenijeli u novooslobođena područja. Vrlo je izvjesno da je malobrojno starosjedičko čakavsko stanovništvo prihvatilo spomenuti termin prema Anđelovićevu modelu, ali je činjenica da ga donose i doseljenici koji dolaze od mora i naseljavaju Podgorje te migriraju u Liku. *Grci* su prisutni u Bunjevaca u čitavom Podgorju, no i u lovinačkom kraju, pa nema sumnje da je termin došao na nova područja u sklopu više-manje zaokruženoga usmenoknjiževnog izričaja, odnosno da je već bio implementiran u korpus predaja o starom stanovništvu u njihovoj prvotnoj postojbini.

Argument za ovakvu tvrdnju moguće je izvesti iz činjenice da su *Grci* označavali staro stanovništvo već početkom 16. stoljeća, nekih sedamdesetak godina prije njihova naseljavanja na posjede Zrinskih u Liču. Naime, nakon pada Klisa 1537. godine, uskoci sele u Senj, a potom i na područje karlovačke okolice, sve do Bele Krajine, gdje Županić bilježi termin *Grk, grčki* za koji

¹⁶ Opširnije u M. MARKOVIĆ, 2003, 72.

smatra da je došao s doseljenicima s hrvatskog juga.¹⁷ Stoga se može pretpostaviti da su i Bunjevci i uskoci ovaj termin prihvatili ranije, ponijeli ga na nove prostore, gdje su akteri ovakvih predaja već bili označeni kao *Grci*.

Širenje termina *Grk, grčki* na zapadne krajeve dinarskog prostora, a pogotovo na rubna područja i jadranske otoke bez sumnje je uvjetovan brojnim migracijama stanovništva iz centralnodinarskog područja koji su u očima tadašnjih promatrača, poput Alberta Fortisa i njegovih suvremenika, bili označeni "etničkim" imenima kao Vlah, Morlak itd. Međutim, evidentno je da se radi o kompleksnim procesima u koje su bile uključene brojne subetničke skupine različitih konfesionalnih pripadnosti u vremenskom rasponu od nekoliko stoljeća. Nemoguće je govoriti o nekom jedinstvenom modelu mehanizma širenja ovog termina, već bi svaki slučaj, i to čak na mikroregionalnoj razini valjalo posebno istražiti kako bi se oblikovala jasna slika. Bez jednoga takvoga, preciznoga, sveobuhvatnoga i napose interdisciplinarnog istraživanja moguće je samo dati neizbježno uopćen okvir jednog procesa koji pokušava objasniti kako je na jednom doista velikom području termin *Grk, grčki* postao sinonim za staro stanovništvo u usmenoknjiževnim predajama.

Ono na što valja posebno upozoriti jest da ne treba poistovjetiti nastanak i širenje termina *Grk, grčki* s nastankom i širenjem predaja o starom stanovništvu. Naime, pojedini sižeji ovog tipa pripovjedačke forme znatno su stariji od naziva *Grci*. Moguće je izdvojiti neke elemente koji se mogu smatrati specifičnima za stočarske populacije dinarskog kulturnog areala, pa se može pretpostaviti da su postojali na istraživanom području i prije demografskih kolebanja uvjetovanih prodorom Turaka. Naravno, to ne znači da pojedini elementi predaje nisu došli zajedno s novim stanovništvom. Također, moguće je kako su odavno bili prisutni, ali su tijekom turbulentnih godina zaboravljeni pa ponovno oživljeni.

Da se u predajama o starom stanovništvu u Lici i Podgorju naziru dva sloja, tj. da postoje stariji korijeni koji nisu svojstveni samo za dinarske krajeve, govori jedan od naziva za staro stanovništvo zabilježen u Lici – *Nemri*. Predaje o *Nemrima* su izuzetno zanimljive jer su pripovjedači u nekoliko primjera ovaj *stari narod* postavili u specifičnu relaciju u odnosu na *Grke*. Nedaleko od Ličkog Osika, u selu Mušaluk, zabilježena je sljedeća predaja: *Najprvo su ovdje živili Nemri, za Nemrima došli su Grci i ovi su svu*

---

¹⁷ N. ŽUPANIĆ, 1934, 171.

goru (šumu) isekli. Potle Grka ostalo je 100 god. sve pusto, pa su onda došli Turci, a za Turci ovo sadanje kolino, koje je dosad najdulje ostalo.¹⁸

Gotovo identična predaja zabilježena je vezi gradine Bilaj (Belaj) nedaleko od Gospića, a sličnih primjera ima i u lovinačkom kraju.¹⁹ Iako je Palavestra²⁰ ispravno ustvrdio da je jedna od glavnih odlika predaja o starom stanovništvu anakroničnost, lički primjeri koji spominju *Nemre* neobično su precizni o pitanju svojevrzne pučke datacije – *Grci* su bez iznimke, izrečeno arheološkom terminologijom, smješteni u sloj iznad *Nemra*, odnosno pripovjedač upozorava da je prije *Grka* na ovom području živio još neki *stariji narod*.

Osobine starog naroda

Pripovjedačka tradicija jasno razlikuje jedan *stari narod* od drugoga, postavlja ih u strogo određen odnos, premda predaja pripisuje *Nemrima* neke fantastične osobine koje ih čine sličnima starom stanovništvu (iz primjera zabilježenih u istočnijim krajevima). U literaturi se *Nemri* najčešće susreću u kazivanjima o neobično dugovječnim osobama koje na neki način pate radi svog eponimnog prokletstva – naime, oni ne mogu umrijeti: *Bili su nekakvi stari Nemri – očajnici. Nisu umirali, već su bili "skameñeni", "ka ni drvo ni čoek", "ka drveni". Nisu bili ni živi ni mrtvi – "kaže ti se 'nako, kad bi umrli, pa nisu", štono rekao David (čovjek u selu).*²¹

U mnoštvu zabilježenih usmenoknjiževnih tekstova javlja se u literaturi solidno obrađen motiv ubijanja starih ljudi, tj. *Nemra*, no malo ih se tko dotaknuo u kontekstu predaja o starom stanovništvu, gdje neke od njihovih čudesnih osobina stoje uz bok fantastičnoj dugovječnosti. Ivan Krmpotić bilježi, kako se pričalo da *su nosili tkane košule, goleme rukavine, po prst debelu pređu i po prst debelu žicu*, a Mile Magdić potvrđuje da su bili *vrlo krupni i jaki, a to se razabira i po tom, što je pred nekoliko godina jedan čovjek našao na gradini čovječji gñat, koji je bio vrlo velik.*²²

¹⁸ T. ĆIRIĆ, 1935, 125.

¹⁹ M. MAGDIĆ, 1909, 124; M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1955, 121.

²⁰ V. PALAVESTRA, 2004, 84.

²¹ I. KRMPOTIĆ 1919: 324

²² I. KRMPOTIĆ, 1919, 324; M. MAGDIĆ, 1909, 124. Sukladno tomu, u Lici postoji nekoliko predaja o lokalitetima na kojima su seljaci u starim grobovima pronalazili divovske kosti. Ovakvi se motivi ni u kojem slučaju ne mogu smatrati lokalnim tradicijama, jer postoji nemali broj dobro dokumentiranih analogija s puno većeg prostora koji se proteže od Istre do Crnogorskog primorja i zadire duboko u Bosnu i Srbiju.

Slične karakteristike *starog naroda* zabilježene su i u Bosni i Hercegovini, a nije na odmet spomenuti kako tamo postoji čitav korpus predaja koje tematiziraju snagu nježnijih pripadnica *starog naroda*. Velik broj primjera vezan je uz lokalitete na kojima se nalaze nekropole stećaka. Vjerovalo se da su to monolitno kamenje na glavama donijele djevojke, žene ili babe usput predući.²³ Što se tiče hrvatskog prostora, ovakve predaje se susreću u dijelovima Dalmatinske zagore, ali postoji i jedan primjer s prijelaza 19. u 20. stoljeće iz gospićke okolice, točnije, iz Široke Kule, gdje se pričalo da je neka djevojka na glavi donijela kamen za česmu, tj. rimsku nadgrobnu stelu.²⁴

Predaje iz Bosne i Hercegovine divovski rast, snagu i fantastičnu dugovječnost vežu uz staro stanovništvo, koje se skriva iza širokog dijapazona raznih naziva, dok su takve priče na području Like isključivo vezane uz *Nemre*, ili se naziv starog naroda ne navodi, nego se govori o kakvim junacima, hajducima i sl. Ono što začuđuje jest da nije zabilježen ni jedan primjer pripisivanja *Grcima* nekog od ranije spomenutih fantastičnih atributa. U Podgorju ne samo da nema traga predajama o *Nemrima* već se ne mogu naći ni fragmenti rasprostranjenih sižea o ubijanju staraca. Međutim, postoje predaje o nalazima natprirodno velikih kostiju,²⁵ a Maja Bošković-Stulli prenosi kazivanje o gomilama kraj Velike Paklenice, u kojima su sahranjeni junaci *iz vremena kada bi čovjek desnom rukom istrkao hrast kao baba repu i nosio ga kao držalo za sjekiru*.²⁶

Očigledno je da na prostoru Like i Podgorja postoje dva sloja predaje o starom stanovništvu – stariji, koji govori o *starom narodu* (u većini slučaja *Nemrima*) divovskih karakteristika te mlađi, koji ga izjednačava s *Grcima*, ali ne spominje nikakve fantastične attribute koji se tiču izgleda ili dugovječnosti. U predajama koje objedinjavaju oba sloja, pripovjedači ih stratificiraju na samo jedan način – divovi ili *Nemri* su stariji od *Grka*. Unatoč izloženim argumentima, još uvijek nije moguće decidirano tvrditi da je stariji sloj predaje, identičan primjerima iz istočnih krajeva, postojao na zapadnom rubu dinarskog areala u vremenima prije turske okupacije Like, iako je mogućnost i više nego izvjesna jer se radi o klasičnom primjeru ispreplitanja društvenog sjećanja s mitološkim, tj. fantastičnim motivima.²⁷

²³ Više u V. PALAVESTRA, 1996, 59-60.

²⁴ K. PATSCH, 1900, 65.

²⁵ J. W. F. VALVASOR, 1877-79, 81-82.

²⁶ M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1959, 197.

²⁷ Više u V. PALAVESTRA, 2004, 143.

S druge strane, doista je teško objasniti zašto se uz ličke i podgorske *Grke* ne veže ni jedna priča o divovskom stasu, natprirodnoj snazi i dugovječnosti, kao u analogijama iz istočnijih krajeva. Osobno smatram kako je ključ u rješavanju ovog problema isključivo katoličko stanovništvo, odnosno one grupe koje su u Podgorje i Liku migrirale s prostora sjeverne i srednje Dalmacije. Modifikaciju predaje u pogledu prestanka poistovjećivanja divovskog *starog naroda* s *Grcima* moguće je objasniti preko uvjeta koje su doseljenici iz zaleđa zatekli po dolasku u novu okolinu. Hipotetski govoreći, to stanovništvo je od ranije poznavalo predaje o divovskom starom stanovništvu, ali su prema Anđelovićevu modelu termin *Grci* prihvatili još u "pradomovini". Međutim, po dolasku na prostor pod neposrednim utjecajem dalmatinskih gradova, pojam *Grci* biva lišen većine fantastičnih konotacija i poprima puno realniju dimenziju.

I doista, ako se promotre predaje o *Grcima* na pojedinim dalmatinskim otocima, primjerice Zlarinu, jedini element koji ih povezuje s predajama o starom stanovništvu iz unutrašnjosti kontinenta su priče o dolasku *Grka* po zakopano blago. Objektivno gledano, u zlarinskim tekstovima nema jasnih indicija da *Grci* predstavljaju "druge" u kronološkom pogledu, već upravo suprotno: u prostornom – oni su predstavljeni kao gusari koji dolaze s mora te odvođe ljude u ropstvo.²⁸

Iako se na ovaj način mogu objasniti neki elementi predaja o starom stanovništvu na koje se može naići na otocima, on nije u potpunosti primjenjiv na prostor Podgorja i Like. Tamošnji se *Grci* ipak smatraju *starim narodom*, a predaje, makar lišene pojedinih elemenata, i dalje su vrlo slične primjerima iz Bosne i Hercegovine, Srbije te Crne Gore. S druge strane, postoji mogućnost da je katoličko stanovništvo *Grcima* počelo nazivati pravoslavni živalj naseljen u neposrednom susjedstvu pod utjecajem venecijanskih vlasti. Polovicom 18. stoljeća, u mletačkim kronikama za pravoslavnu crkvu u zadarskom zaleđu koristi se naziv *grčka crkva*, a za njezinu pastvu *Grci*.²⁹ Nažalost, za ovaj prostor nema raspoloživih podataka sve do spomenutog vremena, ali ako se pretpostavi da se slična praksa primjenjivala i ranijih godina, historiografski podatci mogu biti iskorišteni makar u svojstvu opravdane indicije. Vrlo oprezno, moguće je iznijeti pretpostavku da su imigranti iz nekog razloga smatrali napuštenu zemlju koju su naselili ranijom postojbinom svojih dojučerašnjih pravoslavnih, *grčkih* susjeda. Za sada nema čvrstih argumenata koji bi poduprli ovu tvrdnju, ali isto tako ne dostaje ni indicija.

²⁸ LJ. MARKS, 1980, 251-255.

²⁹ Više u V. PALAVESTRA, 1966, 22.

Realni tragovi života starog naroda

Na području Like i Podgorja postoji mnoštvo raznovrsnih objekata čiji nastanak predaja pripisuje starom stanovništvu. Nedaleko od Brušana nalazi se lokalitet koji nosi ime *Grčko groblje*,³⁰ a Dražen Nožinić je zabilježio predaju kako se *grčko groblje* nalazilo u predjelu sela Pećane kod Udbine kojeg lokalno stanovništvo naziva Crkvina.³¹ Također, nekropolu stećaka u Komu ljudi su zvali ranije spomenutim nazivom.³²

Uz groblja, *Grci* su za sobom, po predaji, ostavili i crkve. Krmpotić je za okolicu Ličkog Osika zapisao: *U Volaricama nema edno pe', šest kuća i crikvica. Vele, da se zovu "Volarice" azto, što je tu ednom bila šuma, pa vò iša u goru i žvaļa konop, pa ļudi zvono čuju. Kad oni tamo, a vò naša' crikvu. Grci su sagradili crikvu. Ima na ňoj kamen više vrata, kojeg niko ne mere pročitati. Ništa nije miňalo na ňoj, nego krov. Od ti' dob se prozva ono misto "Volarice".*³³

Posebnu pozornost zavrjeđuje kamen više vrata, kojeg niko ne mere pročitati. Sličan motiv zabilježen je u Otočcu, a odnosi se na crkvu Majke Božje u Krasnu: *Na crkvi u prozoru bio grčki natpis. To je bila grčka crkva.*³⁴ Grčki natpis svakako se može interpretirati kao glagoljica. Pučka interpretacija konteksta pronalaska glagoljaškog teksta, zapisa koji je nepismenom seljaku zasigurno izgledao mistično, sadržana je i u predaji iz okolice Kosinja: *Crkva sv. Vid, selo Kosinjski Bakovac, na pročelju crkve tri ploče glagoljske. Blizu je brijeg Gradina, kojeg zovu Ribnik. Priča narod, da je tamo bila glagoljska štamparija. U donjem Kosinju, crkva sv. Ivana ima 2 ploče, latinica. Priča se da su tamo bili Grci. Za ploče u Bakovcu narod kaže, da su od grčke štamparije.*³⁵

Razne gradine diljem Like i Podgorja – od prapovijesnih, preko antičkih, pa sve do srednjovjekovnih – pripisivane su *Grcima*. Također, i drugi objekti, poput kuća, torova, ruševnih suhozida, ali i poljoprivredne površine, naročito vinogradi koje lokalno stanovništvo do današnjih dana naziva *grčkima*. Poseban naglasak potrebno je staviti na bezbroj *grčkih bunara*, kamenom obzidanih lokava za prikupljanje kišnice. Kao i u slučaju gradina, izvjesno je da se radi o objektima građenim u velikom vremenskom rasponu, ali ih je zbog nedostatka arheoloških istraživanja nemoguće pobliže datirati jer su građeni vrlo rudimentarnom tehnikom.³⁶

³⁰ R. GRUJIĆ, 1917, 171.

³¹ D. NOŽINIĆ, 1988, 2

³² A. HORVAT, 1951, 159.

³³ I. KRMPOTIĆ, 1900, 132-133.

³⁴ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 45.

³⁵ N. BONIFAČIĆ ROŽIN, 1955, 44-45.

³⁶ A. GLAVIČIĆ, 1967/68, 39-40.

Predaje o svim ovim objektima imaju svoje odgovarajuće paralele u usmenoknjiževnom izričaju stanovništva dinarskog kulturnog areala, pa unatoč iznimkama poput glagoljaških natpisa koji nemaju komparativnih primjera, ne predstavljaju specifičnost za zapadno područje rasprostiranja sižea kazivanja o *starom narodu*.³⁷

Fantastični tragovi života starog naroda

Uz uvjetno rečeno standardne tragove svog života, gradine, crkve, bunare i sl. u predajama su ostala zabilježena sjećanja na neke nesvakidašnje izume kojim je staro stanovništvo olakšavalo svoj svakodnevni život, u svijetu koji je bio puno drugačiji od današnjeg. Čest motiv bosanskohercegovačkih, srpskih i crnogorskih predaja, za koje Palavestra opravdano smatra da indirektno ilustriraju bogatstvo *starog naroda* stokom, odnosno odražava osnovu nekadašnje ekonomike dinarskih krajeva, jesu kazivanja o cijevima koje su konstruirane kako bi se njima transportiralo mlijeko s planina u udaljena sela u njihovu podnožju.³⁸ Na prvi pogled, na istraživanom se području ne pojavljuju predaje o starom stanovništvu koje spominju cijevi za transport mlijeka, no taj se motiv javlja izvan uobičajenog konteksta. Nada Krausel je sredinom 20. stoljeća u Raduču zabilježila pričanja o dogodovštinama stanovitog Mravote, seljaka koji je načinio žlijeb od velikih stabala jer mu je bilo teško nositi toliko mlijeka s planine.³⁹ Nema sumnje da je u ovom, za sada jedinstvenom slučaju, motiv cijevi za transport mlijeka preuzet iz predložaka o starom stanovništvu. Gotovo neznatnu zastupljenost motiva ove vrste moguće je protumačiti kao zaboravljanje elemenata predaje uslijed migracijskih procesa koji su se odigrali tijekom nemirnih stoljeća.

Jedan on najinteresantnijih, a ujedno i najmisterioznijih motiva u vezi sa *starim narodom* su predodžbe o radikalno drugačijem izgledu svijeta u davna vremena. Prema navodnim nalazima pristaništa ili karika za vezanje brodova visoko u planinama, predaja pretpostavlja postojanje mora koje je u nekom nedefinirano davnom vremenu prekivalo današnje doline. Primjerice, Maja Bošković-Stulli bilježi predaju o takvim mjestima u gornjem toku Zrmanje.⁴⁰ Brojne paralele ovakvim kazivanjima zabilježene su u Bosni i Hercegovini.⁴¹

³⁷ Usp. V. PALAVESTRA, 1966: 66-74.

³⁸ V. PALAVESTRA, 1966, 61.

³⁹ N. KRAÜSEL, 1955, 4.

⁴⁰ M. BOŠKOVIĆ-STULLI, 1957, 20.

⁴¹ Više u V. PALAVESTRA, 2004, 164.

Elementi fantastičnog izgleda nekadašnjeg svijeta kojeg je nastanjivalo staro stanovništvo duboko su ukorijenjeni u pripovjedačku tradiciju. U paralelama iz istočnih krajeva, predodžbe o moru koje je potopilo doline nerijetko se vežu uz misteriozan narod divova, pa se pretpostavlja da je riječ o starijem pripovjedačkom sloju koji je usko vezan uz biblijske tradicije poput motiva općeg potopa i sl.⁴²

Egzodus

Kada se promotri sintagma *staro stanovništvo*, jasno je da se radi o nekakvoj populaciji koja je na određenom području obitavala prije današnjega stanovništva. Međutim, postavlja se pitanje o sudbini tih ljudi. Što se dogodilo *starom narodu*?

Gotovo sve ličke i podgorske predaje spominju egzodus starog stanovništva, u većini slučajeva uzrokovan klimatskim nepogodama. Najrasprostranjeniji siže na istraživanom području navodi kako je *stari narod* odselio iz ovih krajeva zbog snijega koji je pao usred ljeta: *Grci su odselili koje godine! Petsto i još neke. Na saonicama, o Petrovu. U šestom mjesecu, zamislite! Kakve su zime bile tu. E!*⁴³

Bijeg starog stanovništva pred snijegom ili poledicom usred ljeta daleko je najrasprostranjeniji siže koji objašnjava razloge nestanka *starog naroda*, ali ne samo u Lici i Podgorju već na čitavom dinarskom području.⁴⁴ Nešto drugačiji motiv također kao krivca proziva vremenske nepogode, - ovaj put je riječ o vjetru: (...) *Ovamo strana, pa ovo brdo Podstranište, tu su oni bili. Imali su zidine, vinograde sadili, čuda! Još je bila koja loza. Ona more dugo godina durat. Pa njih je bura prognala. Kako se reklo, bura Grke prognala, pa će i nas.*⁴⁵

Predaje o vjetru ili buri koja je godinama neprekidno puhala vežu se uz Podgorje. Na prvi se pogled čini kako je tijekom godina tradicijski siže modificiran zbog realnih uvjeta – bure koja velikim dijelom godine nesmiljeno puše s planine na more te je svojevrsan zaštitni znak ovoga kraja. Međutim, predaje o vjetru sjevercu koji je otjerao *stari narod* se pojavljuju i na području Crne Gore, sporadično u istočnoj Hercegovini i zapadnoj Bosni, pa je opravdano napomenuti kako postoji mogućnost da je taj siže na područje Podgorja došao kao već oblikovan usmenoknjiževni izričaj posredstvom

⁴² Usp. V. PALAVESTRA, 2004, 165.

⁴³ M. DRONJIĆ, 2009, 251.

⁴⁴ V. PALAVESTRA, 1966, 63-64.

⁴⁵ M. DRONJIĆ, 2009, 252.

migracija stanovništva. U prilog takvoj tvrdnji ide i izoliran primjer o mističnoj crnoj buri koja je protjerala *Grke* iz lovinačkog kraja, u kojem zimski sjeverac nije toliko ekstreman u usporedbi s Podgorjem.

Uz klimatske uvjete, postoji još jedan razlog egzodusa starog stanovništva s područja Like i Podgorja koji povezuje ovaj prostor s istočnim i jugoistočnim krajevima dinarskog areala, a to je progon *starog naroda* od osvajača. Nikola Bonifačić *Rožin* zabilježio je u okolici Karlobaga kazivanje da je dio *Grka* otišao zbog Turaka⁴⁶, a na starigradskom se području pričalo da ih je protjerala crna kraljica Teuta.⁴⁷ Analognih predaja ima u istočnijim krajevima. Štoviše, pojedini primjeri govore ne samo o protjerivanju *starog naroda* već i o genocidu, a usmena kronika ove događaje pripisuje prvim rodovima današnjih naroda, pa ih je moguće promatrati kao svojevrsan etnogenetski mit.⁴⁸

Kada se sagleda korpus predaja o progonu *starog naroda*, evidentno je da se radi o nešto drugačijem motivskom kompleksu. Vrlo je vjerojatno da iskru njihova nastanka treba tražiti u vremenima turske ekspanzije i uspostave vlasti, jednoga dugotrajnoga procesa obilježenog oružanim sukobima, bunama i razaranjima. S obzirom na to da je usmenoknjiževna epika inspirirana takvim scenama, nije nemoguće tvrditi kako se dio motiva pretočio u pripovjedačku tradiciju te se pomiješao s predajom o starom stanovništvu. S druge strane, predaje o egzodusu uvjetovanom klimatskim nepogodama znatno su uopćenije o pitanju sižea te su zasigurno nastale na osnovi zapažanja određenih klimatskih osobina pojedinih krajeva koje su utjecale na ekonomiku stanovništva. Problem je u najvećem motivskom kompleksu – predajama o snijegu koji je pao usred ljeta. Palavestra pretpostavlja da su utemeljene u realnim pojavama, iako su u znatnoj mjeri lišene povijesnosti. S obzirom na to da su stanovnici dinarskih krajeva pretežno stočari, takav uvelike specifičan način tradicijske ekonomike podrazumijeva određena kretanja sa stadima, pa donosi prihvatljivo rješenje problema: *...stočarsko stanovništvo je znatno pokretljivije od sesilnog zemljoradnika, a u različitim razdobljima naše istorije, upravo se stočarsko stanovništvo lako i masovno odlučivalo na mnogobrojne migracije širih razmjera, seleći se najčešće u pravcu sjeverozapada. Kada se tome dodaju i klimatske nepogode fiksirane u pisanim spomenicima, odnosno posljedice klimatskih nepogoda – kao što su nerodice i njom prouzrokovana glad – smatram da ima dovoljno opravdanih razloga da se pričanja o snijegu koji je*

⁴⁶ N. BONIFAČIĆ *ROŽIN*, 1956, 71.

⁴⁷ M. TROŠELJ, 2001, 360, 365.

⁴⁸ Usp. V. PALAVESTRA, 1966, 65.

"padao neprestano više godina", odnosno koji je pao "usred ljeta" i drugi motivi tog karaktera, dovedu u vezu i protumače tradicionalnim stočarskim sezonskim kretanjima na području o kome je riječ.⁴⁹

Bogatstvo starog naroda

Predaja kazuje kako su pripadnici starog stanovništva, napuštajući ove krajeve u žurbi, za sobom ostavili pozamašne količine dragocjenosti zakopane u krajoliku. U tom se kontekstu nerijetko spominju vladari *starog naroda* koji su najčešće dehistorizirane povijesne ličnosti (poput kralja Bele, ili likovi posuđeni iz popularnih sižea). Primjerice, u predaji o kralju *Matuzalemu*⁵⁰ pokopanom sa zlatnom krunom vidljiva je nadogradnja biblijskog motiva koji nesumnjivo odaje jednu od karakteristika starijeg sloja pričanja o starom stanovništvu – dugovječnost, a najkarakterističniji primjer fuzije predaja o vladarima *starog naroda* s popularnim usmenoknjiževnim predlošcima je onaj o *grčkom* kralju Trojanu, komu su podanici svakodnevno morali brižati glavu kako na vidjelo ne bi izašao njegov nakazan, životinjski izgled.⁵¹

Predaje o legendarnom bogatstvu starog stanovništva nastale su na temelju doista velikog broja raznovrsnih elemenata tradicijske kulture. U njima se naziru elementi vjerovanja, magijskih postupaka, dehistoriziranih sjećanja na povijesne događaje, a kotač zamašnjak predstavlja životna neimaština i uz nju usko povezana želja za iznenadnim bogaćenjem te stvarni pronalasci zakopanih dragocjenosti. Razni intrigantni tragovi života starog stanovništva razbacani u krajoliku, nerijetko arheološki lokaliteti poput ruševina gradinskih naselja, starih crkava i groblja, zaintrigirali su ljudsku maštu i kumovali nastanku velikog broja predaja ovog motiva.

Međutim, gotovo je nemoguće izdvojiti osnovni povod nastanku ovakvih pričanja kada se sagledaju pojedini primjeri, ali je njihova zajednička karakteristika što su nastali pod neposrednim utjecajem vjerovanja šireg rasprostiranja od dinarskog područja, pa povezivanje predaja o zakopanom blagu sa starim stanovništvom katkad nije posebno izraženo.⁵² Zbog toga su za potrebe ove rasprave analizirani samo oni primjeri u kojima su sadržani drugi motivi predaja o starom stanovništvu (poput bijega pred snijegom) ili u kojima se izriječom spominje da su upravo oni zakopali dotično blago.

⁴⁹ V. PALAVESTRA, 1966, 43-44.

⁵⁰ J. GRČEVIĆ, 2000, 598.

⁵¹ I. IVANČAN, 1958, 86.

⁵² Više u V. PALAVESTRA, 1966, 46.

Značajke ovih predaja moguće je istaknuti u nekoliko crta: *...u jednom te istom pričanju, često veoma kratkom, nalazimo istovremeno spomen starog stanovništva koje je blago zakopalo, ime lokaliteta za koji se vjeruje da je njemu blago skriveno, vjerovanje o natprirodnim čuvarima blaga (zmija čuvarica), uslovima za otkopavanje (sa određenim magičnim radnjama), narodne pojmove o bogatstvu starog stanovništva (kazani zlata, zlatan stan ili zlatne orače sprave), kao i veoma brojne spomene vraćanja starog stanovništva po blago.*⁵³

Svakako najbolji primjer, koji utjelovljuje nekoliko navedenih karakteristika, motiv vladara *starog naroda* te egzodusa uvjetovanog vremenskim neprilikama je skup pričanja o zmiji čuvarici blaga, koja je zapravo začarana djevojka, najčešće kći nekog grčkog kralja. Magični uvjeti za dolazak do blaga često su usko vezani uz čuvara blaga, tj. zmiju koju treba poljubiti ili koju pronalazač treba pustiti da ga triput poljubi. Ukoliko "odabrana" osoba ne ispuni zadatak, na nju će se sručiti velika nesreća. Evidentno je da ovakav uzročno-posljedičan odnos izvire iz brojnih i šarolikih tradicija o urocima te potencijalnim opasnostima koje oni nose za neupućena pojedinca ili nedostojnu osobu.⁵⁴

Motiv povratka starog stanovništva po blago podjednako je zastupljen u Lici i Podgorju, no pojedini podgorski primjeri imaju natruhe mediteranskih pripovjedačkih elemenata, tj. tragači su dolazili brodovima s mora.⁵⁵ Uz spomenutu diskrepanciju, predaje su gotovo identične s primjerima iz Like. Njihovu strukturu moguće je ukratko sažeti na nekoliko motiva: dolazak stranaca, kontakt s domaćim stanovništvom od kojih traže kakvu pomoć, nalaženje blaga i žuran odlazak. Također, čest je element u ovakvim kazivanjima da tragači za blagom nagrade pomoćnika novcem ili hranom, što je najčešće izrečeno indirektno, tj. platili bi nekome da donese jelo, a oni bi za to vrijeme nestali s plijenom.

Slične primjere moguće je pronaći diljem Bosne i Hercegovine i Crne Gore,⁵⁶ a s obzirom na to da se u većini slučajeva radi o hrani koje nije bilo svakodnevno na seljačkom stolu, moguće je zaključiti da se radi o kompenzaciji pomoćnika koja je ujedno i diverzija i zahvaljujući kojoj tragači nesmetano odlaze s plijenom. Također, kao zanimljiv element u velikom broju kazivanja jest činjenica da su stranci znali gdje se blago nalazi. Uz sanjanje njegove

⁵³ V. PALAVESTRA, 1966: 46.

⁵⁴ M. MAGDIĆ, 1909, 127-128; S. STEPANOV, 1958, 153.

⁵⁵ M. DRONJIĆ, 2008.

⁵⁶ Više u V. PALAVESTRA, 1966, 75-76.

lokacije te viđenje plamena koji noću svijetli iznad njega,⁵⁷ stare karte, pisma, knjige i raznoliki zapisi su najčešći *signalizatori*, tj. načini informiranja o lokaciji zakopanog blaga u proznim usmenoknjiževnim tekstovima,⁵⁸ što zorno dočarava kompleksnost ovog motiva, čije je ishodište u tradicijskim predodžbama, vjerovanjima velike starosti i širokog rasprostiranja.

Zaključna razmatranja

Predaje o starom stanovništvu na području Like i Podgorja ne razlikuju se u velikoj mjeri od primjera iz ostalih dinarskih krajeva. One predstavljaju zamršen skup kazivanja o nekadašnjem narodu koji je naseljavao ove prostore, odlikuje ih anakroničnost elemenata kazivanja te se žanrovski mogu odrediti kao hibridi između historijskih i mitoloških predaja. Kroz nekoliko standardnih motiva u njima se isprepliću elementi vjerovanja i blijedih sjećanja na realne događaje, pa u toj kombinaciji čine fantastičnu pučku usmenu kroniku lišenu povijesnosti.

Gotovo svi motivi predaja s istraženog područja imaju svoje odgovarajuće analogije u usmenoj književnosti populacija naseljenih diljem dinarskog područja, ali su naoko jedinstveni i lokalni, poglavito zahvaljujući činjenici što su usko vezani uz okoliš pripovjedača. Polazeći od naziva za staro stanovništvo, uz koje se vežu određeni motivi, dolazimo do problema. *Nemri* imaju sve karakteristike starog stanovništva prisutnog u analogijama iz istočnih krajeva, ali su te karakteristike opće, tj. počivaju na drevnim predodžbama o divovima ili ljudima izvanredne snage. S druge strane, *Grci* se ni u jednom primjeru iz Like i Podgorja ne poistovjećuju s divovima, već ih predaja jasno stratificira kao narod koji je u ovim krajevima živio nakon tih divova, odnosno *Nemra*. Međutim, za *Grke* se veže specifična karakteristika, element predaje o egzodusu uzrokovanom snijegu koji je pao usred ljeta, koja nije karakteristična za *Nemre*. Problem je sljedeći: u primjerima iz istočnih krajeva, obje se karakteristike vežu uz gotovo sve nazive za staro stanovništvo.

Termin *Grk*, *grčki* najvjerojatnije se proširio na zapad prilivom novog stanovništva te ga se s pravom može smatrati novijim slojem pričanja, ali predaja o egzodusu uvjetovanom snijegom koji je pao u ljeto mogla je postojati i ranije. Razlog nedostatka elementa pričanja o divovima u kontekstu *Grka* vjerojatno leži u činjenici da su se fantastične predodžbe o karakteru *starog*

⁵⁷ Kod južnih Slavena široko je rasprostranjeno vjerovanje da u Ivanjskoj noći zakopan novac gori plavičastim plamenom. Više u M. GAVAZZI, 1988, 109-110; E. SCHNEEWEIS, 2005, 198.

⁵⁸ Z. KARANOVIĆ, 1989, 76.

naroda tijekom turbulentnih vremena izgubile. S obzirom na to da postoji dovoljno indicija da se pravoslavno stanovništvo u jednom trenutku u povijesti doista nazivalo *Grcima*, možda su katolički doseljenici smatrali kako je zemlja na koju su se naselili nekad pripadala njihovim pravoslavnim, *grčkim* susjedima, pa su predaju modificirali puno realnijim konotacijama.

Pričanja o cijevima za transport mlijeka s planine mogla su nastati na nekim lokalnim tradicijama istočnih dinarskih krajeva, odakle su se proširila na nešto šire područje, te su u konačnici, u fragmentiranom obliku i malom broju, stigle na zapadni rub rasprostiranja predaja o starom stanovništvu. Makar i ovaj element nesumnjivo govori o ekonomici *starog naroda*, baš kao i predaje o snijegu usred ljeta, nije ih moguće u potpunosti izjednačiti. Cijevi za transport mlijeka zasigurno nisu nastale na temelju realnih čimbenika, dok je sa snijegom u ljeti, koji je svakako najrašireniji klimatski uzrok, drukčiji slučaj, pa nije isključeno da se radi o tradiciji širokog rasprostiranja koja je na prostoru Like i Podgorja mogla postojati i u sloju predaje o *Nemrima*. Nažalost, za konačno dokazivanje ovakve tvrdnje postoji premalo dokaza, te bi bilo potrebno istražiti područje koje se proteže sjeverno od granica Like pa sve do rijeke Kupe, na kojem su zabilježena slična kazivanja. Ni geneza ostalih klimatskih razloga egzodusa *starog naroda* nije u potpunosti jasna. Makar se predaje o vjetru koji je otjerao staro stanovništvo uglavnom pojavljuju na prostoru gdje se i mogu očekivati, odnosno gdje je jaka bura svakodnevnica, specifičan sklop analogija javlja se i u dalekoj Crnoj Gori te na nekoliko izmještenih lokaliteta koji kao da čine trag što vodi u ove krajeve. Ako se to usporedi s primjerima van područja u kojem se očekuju zbog realnih čimbenika, postoji mogućnost da je ovaj element pristigao s jednim dijelom stanovništva. Također, za sada je podataka premalo te bi svakako trebalo istražiti susjedna područja za donošenje konačnog suda. S druge strane, puno je jasnije stajalište o predajama koje opisuju protjerivanje starog stanovništva od osvajača. One su svakako dio novijeg sloja i predstavljaju etnogenetski mit utkan u predaju o starom stanovništvu, nastao pod utjecajem kaotičnih vremena.

Siže i o *starom narodu* najčešće se vežu uz pričanja o starim, ruševnim i napuštenim gradinama, crkvama, grobljima, kućistima, vinogradima, bunarima, tj. općenito govoreći uz zagonetne ostatke života nekadašnjeg stanovništva. Tu se treba ukratko osvrnuti na Palavestrin zaključak kako je *nedostatak svijesti o kontaktima između doseljenika i starinaca, tj. "starog naroda", uočljiv je osobito u zapadnim krajevima proučavanog područja*.⁵⁹ Naime, to je činjenica ukoliko se ličke i podgorske predaje kompariraju s crnogorskim u kojima su

⁵⁹ V. PALAVESTRA, 1966, 53.

kontakti i više nego očigledni, ali u usporedbi s bosanskohercegovačkim i srpskim, te dijelom bolje dokumentiranih primjera iz Dalmacije, značajnije razlike nema. U ovom bih se slučaju čak usudio nadopuniti Palavestrine zaključke tvrdnjom da je taj diskontinuitet jedna od glavnih karakteristika predaja o starom stanovništvu, a crnogorska odstupanja se mogu objasniti kao posljedica supstitucije imena *starog naroda* imenima raznih plemena ili rodova te preklapanjem tradicijskih sižea s dehistoriziranim sjećanjem na njihov nestanak uslijed ratova i dugogodišnjih međusobnih neprijateljstava začinjjenih direktnim i otvorenim konfliktima te institucijom krvne osvete.

U motivski kompleks općih karakteristika, nedvojnog drevnog postanka i širokog rasprostiranja koji predstavlja stariji sloj predaje treba uvrstiti predaje o tragovima davno nestalog mora te širok dijapazon predodžbi o bogatstvu starog stanovništva. Ovi elementi pričanja nastali su na temelju prastarih predložaka, od kojih se pojedini mogu smatrati čak i općeindoeuropskim kulturnim dobrom. Takve tradicijske predstave su se u nekom nedefiniranom vremenu spojile s predajom o *starom narodu*, a čak nije isključena ni mogućnost da su poslužile upravo kao temelj na kojem je predodžba o davnim stanovnicima nastala.

Potrebno je konstatirati postojanje široke palete motiva o *starom narodu* na području Like i Podgorja koji se ne razlikuju značajno u odnosu na predaje iz susjednih, ali i nešto udaljenijih dinarskih krajeva. S obzirom na to da su motivi ovakvih predaja sporadično prisutni i u susjednom, jadranskom kulturnom arealu, ali u velikoj mjeri reducirani i lišeni većine osnovnih elemenata, moguće je zaključiti kako se gledano u globalu radi o fenomenu specifičnom za dinarski kulturni krug, koji se na susjedna područja u proširio uslijed migracija stanovništva u nesigurnim vremenima ekspanzije Turskog carstva. Neprestane mijene populacija na području Like i Podgorja rezultirale su nešto drugačijim odnosom elemenata u predajama, ali je njihov motivski sklop ostao i dalje prepoznatljiv.

Popis skraćenica

IEF	Institut za etnologiju i folkloristiku
EiKA	Odsjek za etnologiju i kult. antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu
GIZM(E)	<i>Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine</i> , svezak <i>Etnologija</i>
ZbNŽO	<i>Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena</i>
ZEP	Projekt <i>Združivanja i njihovi etnološki pokazatelji</i>

Literatura i izvori

- Nikola BONIFAČIĆ ROŽIN, *Folklorna građa iz Senja i sjeverne Dalmacije*, rkp. IEF 274, Zagreb, 1954.
- Nikola BONIFAČIĆ ROŽIN, *Folklorna građa iz okolice Perušića i Otočca*, rkp. IEF 276, Zagreb, 1955.
- Nikola BONIFAČIĆ ROŽIN, *Folklorna građa iz Hrv. Primorja, pod Velebitom*, rkp. IEF 277, Zagreb, 1956.
- Nikola BONIFAČIĆ ROŽIN, *Folklorna građa iz Donjeg Lapca i okolice*, rkp. IEF 327, Zagreb, 1957.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Folklorna građa okolice Lovinca u Lici*, rkp. IEF 180, Zagreb, 1955.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Folklorna građa sa Zrmanje*, rkp. IEF 273, Zagreb, 1957.
- Maja BOŠKOVIĆ-STULLI, *Istarske narodne priče*, Zagreb, 1959.
- Tatjana ĆIRIĆ, Jedno porodično prezime iz Gornje Krajine, Prilozi za književnost, istoriju, jezik i folklor, 15 (1-2), Beograd, 1935, 113-127.
- Galja DIVJAK MIČANOV, *Etnološka istraživanja u selu Škare kod Otočca*, Rkp. EiKA ZEP-39/1, Zagreb, 1984.
- Matija DRONJIĆ, Zakopano blago u usmenoj predaji Podgoraca, *Senjski zbornik*, 35, Senj, 2008, 241-256.
- Matija DRONJIĆ, Usmene predaje velebitskog podgorja, *Senjski zbornik*, 36, Senj, 2009, 245-274.
- Matija DRONJIĆ – Rosana ŠIMUNOVIĆ, Fantastična bića lovinačkog kraja, *Senjski zbornik*, 37, Senj, 2010, 297-322.
- Jovan ERDELJANOVIĆ, *Stara Crna Gora: Etnička prošlost i formiranje crnogorskih plemena*, Beograd, 1978.
- Milovan GAVAZZI, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb, 1988.
- Ante GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II), *Senjski zbornik*, 3, Senj, 1967/68, 5-45.
- Jure GRČEVIĆ, *Kompolje. Narodni život i običaji*, Kompolje, 2000.
- Radoslav GRUJIĆ, Topografski rječnik gospićkog kotara, *ZbNŽO*, 22, Zagreb, 1917, 125-256.
- Dragutin HIRC, *Lika i Plitvička jezera*, Rijeka, 1996a.
- Dragutin HIRC, *Hrvatsko Primorje*, Rijeka, 1996b.
- Anđela HORVAT, O stećcima na području Hrvatske, *Historijski zbornik*, 1-4, Zagreb, 1951, 157-164.
- Ivan IVANČAN, *Folklorna građa iz okolice Gospića*, rkp. IEF 186, Zagreb, 1955.
- Ivan IVANČAN, *Folklorna građa iz doline Gacke i okolice Perušića*, rkp. IEF 285, Zagreb, 1958.
- Ivo, JADRAS, *Istarsko-primorski folklor. Kotar Rijeka*, rkp. IEF 203, Zagreb, 1955.
- Zoja KARANOVIĆ, *Zakopano blago – život i priča*, Novi Sad, 1989.

- Nada KRAÜSEL, *Folklorna građa iz okolice Metka*, rkp. IEF 218, Zagreb, 1955.
- Ivan KRMPOTIĆ, Iz osičke općine ili kulske kumpanije (u Lici), *ZbNŽO*, 5 (1), Zagreb, 1900, 132-147.
- Ivan KRMPOTIĆ, Nemri (Oslička općina u Lici), *ZbNŽO*, 24, Zagreb, 1919, 324.
- Mile MAGDIĆ, Narodne priče o gradinama, *ZbNŽO*, 14 (2), Zagreb, 1909, 124-133.
- Marko MARKOVIĆ, *Hrvatske pokrajine*, Zagreb, 2003.
- Ljiljana MARKS, Usmene pripovijetke i predaje s otoka Zlarina, *Narodna umjetnost*, 17, Zagreb, 1980, 217-280.
- Dražen NOŽINIĆ, *Etnološka istraživanja u selu Križkamenica kod Otočca*, rkp. EiKA ZEP-95/36, Zagreb, 1987.
- Dražen NOŽINIĆ, *Etnološka istraživanja u selu Pećane kod Korenice*, rkp. EiKA ZEP-122/04, Zagreb, 1988.
- Vlajko PALAVESTRA, Narodna predanja o starom stanovništvu u dinarskim krajevima., *GIZM(E)*, 20/21, Sarajevo, 1966, 5-86.
- Vlajko PALAVESTRA, *Historijska usmena predanja iz Bosne i Hercegovine*. Sarajevo-Zemun, 2004.
- Karl PATSCH, *Die Lika in römischer Zeit*, Beč, 1900.
- Edmund SCHNEEWEIS, *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Zagreb, 2005.
- Petar SKOK, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb, 1950.
- Stjepan STEPANOV, *Narodne pjesme, priče, zagonetke, brojalice i praznovjerja iz Gacke doline – Lika*, rkp. IEF 333, Zagreb, 1958.
- Mirjana TROŠELJ, Mitske predaje i legende južnovelebitskog Podgorja, *Studia mythologica Slavica*, 14, Ljubljana, 2011, 345-370.
- Dragutin TOMLJENOVIĆ, *Pastirski život i običaji u Velebitu*, rkp. IEF 87, Zagreb, 1956.
- Johann W. F. VALVASOR, *Die Ehre des Herzogthums Krain* (s. IV), Novo Mesto, 1877-79.
- Niko ŽUPANIĆ, Ime Grk v pomenu "velikana" pri Belokranjcih pri Dravski Banovini. *Etnolog*, 7, Ljubljana, 1934, 166-175.

CONTRIBUTION TO THE PRESENTATION OF RESEARCH ABOUT THE *ANCIENT PEOPLE* IN THE REGION OF LIKA AND PODGORJE

Summary

The material remains of the life of the *ancient people*, the population which according to legend inhabited this region in an undefined past time, the people are recognised in various ruins and abandoned structures which do not remember the time of origin. In the region of Lika and Podgorje, the old population were often called *Grci* or *Nemri*. They lived in mythical times when the sea was so high that they anchored their boats on the peaks of today's mountains, they were of a giant's stature, they were gifted with superhuman powers and exceptional longevity. They were exceptionally affluent and prosperous, but over night they were forced to leave their homes due to adverse weather conditions, such as snow which fell in the midst of summer or when the "bura" northern wind which blew non-stop for years drove them away. Other oral literary texts state how conquerors expelled them, who in turbulent times of the past had passed these regions. Forced to escape, the ancient people left behind their treasure which they could not take with them and protected it with spells so that no one would be able to find it and take it away, whilst for additional security placing fantastic creatures as keepers. Texts of such topics are embroidered with elements of various beliefs and magical practices of great diffusion, and they frequently performed a role in folk oral chronicles in the absence of written history.

The paper presents a comparative analysis of the complex of motives noted in the region of Lika and Podgorje, in the context of the analogy from oral literature of the population of the Dinaric cultural areal (where such narratives generally appear). The analysis is based on data published in expert literature, archive sources and systematic field research which the author undertook in the period from 2007 to 2012.

Keywords: Lika, Podgorje, oral literature, traditions, motif of the old population, motif of buried treasure, motif of snow in the middle of summer, *Nemri*